

Προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού και διαφάνεια: όρια ή σκοποί του κρατικού παρεμβατισμού;*

του Κωνσταντίνου Γιαννακόπουλου

Λέκτορα Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

Την τελευταία δεκαετία παρατηρείται στη χώρα μας ένας αξιοσημείωτος αναθεωρητικός ακτιβισμός. Επικρατεί η αντίληψη ότι, σχεδόν για όλα τα προβλήματα νομοθετικής και διοικητικής πολιτικής, πρέπει να αναζητηθεί μια άμεση αιτία στο ισχύον Σύνταγμα και μια άμεση λύση στην αναθεώρηση του τελευταίου¹. Τούτος δε ο αναθεωρητικός ακτιβισμός δεν είναι μόνον ρητός και τυπικός, δεν αφορά δηλαδή μόνον την προσφυγή στη διαδικασία συνταγματικής αναθεώρησης του άρθρου 110 Σ.. Εμφανίζεται και ως σιωπηρός και άδηλος, όταν αφορά απλώς την ερμηνεία και την εφαρμογή του ισχύοντος Συντάγματος². Συναφώς, ο Νομοθέτης και η Διοίκηση συχνά επιχειρούν να δικαιολογήσουν τις όποιες αδυναμίες, αμηχανίες και παλινωδίες τους προτάσσοντας έναν αναθεωρητικό συνταγματικό πολιτικό λόγο. Την ίδια στιγμή, στο πλαίσιο του δικαιοπλαστικού του έργου, ορισμένες φορές ο δικαστής αλλοιώνει το γράμμα του Συντάγματος υιοθετώντας ερμηνείες κατ' ουσίαν αναθεωρητικές.

Στο πεδίο του δημοσίου οικονομικού δικαίου, η προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού και η διαφάνεια αναδείχθηκαν σε σημαίνοντα προτάγματα του παραπάνω αναθεωρητικού ακτιβισμού. Διαμορφώθηκε η πεποίθηση ότι η οικονομική ανάπτυξη της χώρας επιβάλλει την εισαγωγή στο Σύνταγμα 1975/1986 ειδικών διατάξεων που διασφαλίζουν τον ελεύθερο ανταγωνισμό και τη διαφάνεια. Συναφώς, στο επίπεδο του τυπικού αναθεωρητικού λόγου, δεν μπορεί κανείς να μην αναφερθεί στη ρύθμιση της επιχειρηματικής δράσης στον χώρο των μέσων μαζικής ενημέρωσης με την αναθεώρηση το 2001 του άρθρου 14 παρ. 9 Σ. και τη ρητή αναφορά στην ανάγκη «για την πλήρη διασφάλιση της διαφάνειας»³. Εξάλλου, στο επίπεδο της άδηλης συνταγματικής αναθεώρησης, αξιοσημείωτος είναι ο ερμηνευτικός επικαθορισμός του εθνικού Συντάγματος 1975/1986/2001 από κανόνες και γενικές αρχές του ευρωπαϊκού κοινοτικού

δικαίου⁴. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι στο πλαίσιο της τρέχουσας διαδικασίας νέας συνταγματικής αναθεώρησης, ορισμένοι οικονομικοί παράγοντες προτείνουν την εισαγωγή στο Σύνταγμα ρητών διατάξεων περί προώθησης της ανταγωνιστικής οικονομίας της αγοράς⁵.

Η παρούσα μελέτη σκοπό έχει να δείξει ότι, τα τελευταία χρόνια, η θέσπιση ή οι προτάσεις θέσπισης ρητών συνταγματικών διατάξεων που κατοχυρώνουν την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού και τη διαφάνεια δεν επιδιώκουν να καλύψουν ένα δήθεν θεσμικό κενό του εθνικού Συντάγματος ως προς την προστασία των παραπάνω εννόμων αγαθών. Απηχώντας άλλοτε υπέρμετρα κρατιστικές και άλλοτε υπέρμετρα αντικρατιστικές αντιλήψεις, η θέσπιση τέτοιων διατάξεων επιδιώκει να μεταλλάξει την υφιστάμενη συνταγματική προστασία των εν λόγω αγαθών μετατρέποντάς τα από όρια σε σκοπούς της δράσης του Νομοθέτη⁶. Τούτη όμως η θεσμική μετάλλαξη του ελεύθερου ανταγωνισμού

* Η παρούσα μελέτη αποτέλεσε εισήγηση του συγγραφέα στο Συνέδριο που οργάνωσε στην Αθήνα στις 18 - 20 Δεκεμβρίου 2006 το Ελληνικό Ινστιτούτο Διοικητικών Επιστημών με θέμα: «Πολιτειακοί Θεσμοί και Σύνταγμα: Το αναγκαίο μεταναθεωρητικό πεδίο. Εκτιμήσεις - προσοδοίες».

(1) Πρβλ. Ν. Αλιβιζάτο, in «Διάλογοι», Προς μια νέα συνταγματική αναθεώρηση, ΕφημΔΔ 2/2006, 139.

(2) Για τις άτυπες τροποποιήσεις και άδηλες μεταβολές του Συντάγματος, βλ. Α. Μαντάκη, Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο Ι, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2004, αρ. 259.

(3) Βλ., αντί άλλων, Χ. Ανθόπουλου, Το ασυμβίβαστο των ιδιοκτητιών μέσων ενημέρωσης πριν και μετά το νέο άρθρο 14 παρ. 9 του Συντάγματος, in Ε. Κοντιάδη (επιμ.), Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001. Αποτίμηση και προτάσεις για μια νέα συνταγματική μεταρρύθμιση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2006, 313 επ..

(4) Βλ. Κ. Γιαννακόπουλου, Η προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού κατά την εκτέλεση των διοικητικών συμβάσεων, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2006, αρ. 56 επ..

(5) Βλ. τις «Θέσεις του Σ.Ε.Β. για τον εκσυγχρονισμό του Συντάγματος», όπως δημοσιεύονται στον δικτυακό τόπο του Συνδέσμου Ελληνικών Βιομηχανιών (www.fgi.org.gr).

(6) Για την έννοια του συνταγματικού σκοπού και τις διαφορετικές απόψεις ως προς τη φύση της προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού και της διαφάνειας στη γαλλική έννομη τάξη, βλ. P. de Montalivet, Les objectifs de valeur constitutionnelle, Dalloz, 2006, passim, ιδίως αρ. 551 επ..

και της διαφάνειας αναιρεί τον οικονομικό πλουραλισμό του Συντάγματος 1975/1986, ο οποίος αποτελεί σπουδαίο θεσμικό εφόδιο. Η εν λόγω μετάλλαξη προωθεί μια ιεράρχηση των συνταγματικά κατοχυρωμένων δημοσίων σκοπών, η οποία άλλοτε αναπαράγει τριβές μεταξύ της εθνικής και της κοινοτικής ή διεθνούς έννομης τάξης και άλλοτε υποβαθμίζει τον αξιολογικό και αναγκαίο κοινωνικό χαρακτήρα του εθνικού Συντάγματος. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο ελεύθερος ανταγωνισμός και η διαφάνεια αποτελούν λειτουργικές έννοιες, των οποίων το περιεχόμενο μεταβάλλεται ανάλογα με την εκάστοτε θεσμική εκφορά τους. Κατά τούτο, ενώ, ως συνταγματικά όρια του κρατικού παρεμβατισμού, η προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού και η διαφάνεια μπορούν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά τόσο ως ειδικότερες εκφάνσεις του δημοσίου συμφέροντος όσο και ως ειδικότερες εγγυήσεις ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, η μετατροπή τους σε συνταγματικά κατοχυρωμένους γενικούς δημόσιους σκοπούς συχνά τις καθιστά απλά ιδεολογήματα.

Για την υποστήριξη των παραπάνω θέσεων, αφενός, είναι σκόπιμη η ανάλυση του τρόπου με τον οποίο ο αναθεωρητικός ακτιβισμός της τελευταίας δεκαετίας επιχειρεί να μεταλλάξει την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού και τη διαφάνεια από όρια σε σκοπούς της κρατικής δράσης (I). Αφετέρου, είναι αναγκαία η διερεύνηση των θεσμικών συνεπειών μιας τέτοιας μετάλλαξης (II).

I. Η αναθεωρητική μετάλλαξη της προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού και της διαφάνειας από όρια σε σκοπούς της κρατικής δράσης

Το Σύνταγμα 1975/1986 προστατεύει τον ελεύθερο ανταγωνισμό και τη διαφάνεια δυνάμει γενικών αρχών που οριοθετούν την άσκηση του κρατικού παρεμβατισμού.

Η προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού⁷ στο εθνικό μας Σύνταγμα, πριν και μετά την αναθεώρηση του 2001, δεν είναι δικαίωμα αλλά αντικείμενο γενικής συνταγματικής αρχής που θεμελιώνεται στο άρθρο 106 παρ. 2 έως 4 του Σ., σε συνδυασμό με τα άρθρα 4 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 3, 17 και 25 παρ. 1 του Σ., ως θεσμική εγγύηση και οργανωτική βάση ενός πυρήνα ελεύθερης αγοράς τον οποίο οφείλει να σέβεται τόσο η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία όσο και ο κρατικός παρεμβατισμός⁸. Στο πλαίσιο του οικονομικού πλουραλισμού του εθνικού μας Συντάγματος, η προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού δεν αποτελεί

ιδιαίτερο δημόσιο σκοπό⁹. Είναι απλώς μία έκφραση του δημοσίου συμφέροντος που σταθμίζεται ισότιμα και αναλογικά με τις λοιπές εκφάνσεις του. Συναφώς, έχει κριθεί ότι η προστασία του ανταγωνισμού, αφενός, μπορεί να περιορίσει την οικονομική ελευθερία, δικαιολογώντας μέχρι και την προληπτική απαγόρευση της άσκησης μιας οικονομικής δραστηριότητας¹⁰, και, αφετέρου, να υποχωρήσει μπροστά στην ανάγκη προστασίας συνταγματικά κατοχυρωμένων δημοσίων σκοπών, όπως αυτός της περιφερειακής ανάπτυξης¹¹. Εξάλλου, από τη σκοπιά του εθνικού Συντάγματος, ενώ μέχρι στιγμής είναι ανεκτές οι φιλελεύθερες επιλογές που επιβάλλει η συμμετοχή της Χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, την ίδια στιγμή δεν αποκλείονται ακόμη και ιδιαίτερα έντονες μορφές κρατικής παρέμβασης, οι οποίες ενδέχεται να μη συνάδουν με το κοινοτικό δίκαιο, πλην όμως, υπό τους όρους του άρθρου 106 παρ. 3 Σ.¹², μπορούν να δικαιολογήσουν την αφαίρεση ορισμένης επιχειρημα-

(7) Ως ελεύθερος ανταγωνισμός θα μπορούσε να οριστεί το σύστημα κοινωνικής οργάνωσης στο πλαίσιο του οποίου η αποκεντρωμένη πρωτοβουλία των οικονομικών παραγόντων δύναται να εξασφαλίσει την αποτελεσματικότερη διανομή των πόρων του κοινωνικού συνόλου. Βλ. *M. Bazex*, *Le droit public de la concurrence*, RFDA 1998, 781.

(8) Βλ., αναλυτικά, *Κ. Γιαννακόπουλο*, *Η προστασία ...*, όπ., αρ. 52 επ..

(9) Συναφώς, όπως καταδεικνύει και η απόφαση ΣτΕ 1882/2003 σχετικά με τα ασυμβίβαστα που θέσπιζε το άρθρο 1 παρ. 11 του ν. 2328/1995 πριν τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, στο εθνικό δίκαιο, στο οποίο η προστασία του ανταγωνισμού αναπτύχθηκε πρωτίστως ως ένα θεσμικό όριο του κρατικού παρεμβατισμού, ασυμβίβαστα ή α priori απαγορεύσεις που περιορίζουν την ελευθερία ανταγωνισμού κατά τη διαδικασία κατάρτισης των δημοσίων συμβάσεων φαίνεται να δικαιολογούνται σχετικά εύκολα υπό το φως της ανάγκης διασφάλισης του δημοσίου συμφέροντος και τήρησης των αρχών της διαφάνειας και της αναλογικότητας (Πρβλ. για την περιορισμένη προστασία της οικονομικής ελευθερίας των μη κοινοτικών αλλοδαπών, ΣτΕ 204/2005, *Π. Δαγτόγλου*, *Συνταγματικό Δίκαιο. Ατομικά Δικαιώματα, Α' και Β', 2η έκδ.*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2005, αρ. 1317). Αντίθετα, στο πλαίσιο του παράγωγου κοινοτικού δικαίου των δημοσίων συμβάσεων, στο οποίο η ελεύθερη κυκλοφορία και η προστασία του ανταγωνισμού αποτελούν θεσμικούς σκοπούς, δηλαδή θεμελιώδη προτάγματα που συνυφαίνονται με την επιδίωξη δημιουργίας ενιαίας αγοράς, αντίστοιχα ασυμβίβαστα ή απαγορεύσεις δικαιολογούνται δυσκολότερα. Και τούτο, διότι η εφαρμογή ως προς αυτά της αρχής της αναλογικότητας έχει την έννοια ότι πρέπει να εξαντλείται κάθε δυνατό περιθώριο ώστε να μην αποκλείονται εκ των προτέρων από τη διαδικασία ανάθεσης πρόσωπα που η συμμετοχή τους τελικά δεν συνεπάγεται κίνδυνο όσον αφορά τον ανταγωνισμό που αναπτύσσεται μεταξύ των διαγωνιζομένων (Βλ., χαρακτηριστικά, ΔΕΚ, 3.3.2005, υποθέσεις C-21/03 και C-34/03, *Fabricom*, Συλλογή 2005, I-1559, σκέψεις 34 - 35).

(10) Βλ. σχετικά με τη δυνατότητα υπαγωγής μιας οικονομικής δραστηριότητας σε καθεστώς προηγούμενης «άδειας σκοπιμότητας», ΣτΕ 59/2000 (σκέψη 5), 1664/1998 (σκέψη 4), 4650/1997 (σκέψη 5), 2069/1997 (σκέψη 4). Βλ. και *Κ. Χρυσόγονου*, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 3η αναθεωρημένη έκδοση, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006, 194.

(11) Για τη συμφωνία με το άρθρο 106 παρ. 1 Σ. της πρόβλεψης συμμετοχής σε διαγωνισμό για την ανάθεση δημοσίων συμβάσεων μόνον επιχειρήσεων που εδρεύουν στην περιφέρεια, βλ. ΣτΕ 298/1991 a contrario.

(12) «Με την επιφύλαξη της προστασίας που παρέχεται από το άρθρο 107

τικής δραστηριότητας από την ιδιωτική πρωτοβουλία και την αναγωγή της σε κρατικό μονοπώλιο¹³ ή την παραχώρησή της σε κάποια δημόσια επιχείρηση¹⁴.

Παρομοίως, στο Σύνταγμα 1975/1986 η διαφάνεια της κρατικής δράσης, η οποία έχει ευρύτερο περιεχόμενο από την πρόσβαση στα διοικητικά έγγραφα και το δικαίωμα πληροφόρησης¹⁵, δεν διατυπώθηκε ως συνταγματικός όρος, πολύ περισσότερο ούτε ως δικαίωμα ή ιδιαίτερος δημόσιος σκοπός. Η γενική συνταγματική αρχή της διαφάνειας συναγόταν όμως από την ίδια τη δημοκρατική αρχή¹⁶ και οριοθετούσε την όποια κρατική δράση, άρα και τον κρατικό παρεμβατισμό στην οικονομία, πρωτίστως υπό την έννοια ότι η παραπάνω δράση δεν μπορούσε να επιφέρει δυσμενή έννομα αποτελέσματα στους διοικουμένους εάν δεν ήταν φανερή¹⁷.

Επομένως, η τυπική αναθεωρητική λειτουργία ή ο αναθεωρητικός συνταγματικός λόγος που θέσπισαν ή προτείνουν τη θέσπιση συνταγματικών διατάξεων για τη διασφάλιση του ελεύθερου ανταγωνισμού και της διαφάνειας δεν έρχονται να καλύψουν ένα κενό συνταγματικής προστασίας των εν λόγω αγαθών. Έρχονται μάλλον να μεταλλάξουν τη φύση της προστασίας αυτής.

Σε ό,τι αφορά τη διαφάνεια, η μετάλλαξη αυτή έγινε ρητώς με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001. Ενόψει της διαπίστωσης φαινομένων διαφθοράς και «διαπλοκής» μεταξύ οικονομικής και πολιτικής εξουσίας, η διαφάνεια υπήρξε ένα από τα θεμελιώδη διακυβεύματα της αναθεωρητικής αυτής διαδικασίας¹⁸. Συναφώς, η εισαγωγή του σχετικού όρου σε διάφορα άρθρα του αναθεωρημένου Συντάγματος σήμανε την αναγωγή της διαφάνειας σε ρητό συνταγματικό σκοπό όχι μόνον στον τομέα της επιλογής προσωπικού του Δημοσίου (103 παρ. 7 Σ.: «διαδικασίες που περιβάλλονται αυξημένες εγγυήσεις διαφάνειας») αλλά και σε κρίσιμους τομείς της εθνικής οικονομίας, όπως στους τομείς της μαζικής ενημέρωσης (14 παρ. 9 Σ.: «για την πλήρη διασφάλιση της διαφάνειας»), της οικονομικής διαχείρισης και των εκλογικών δαπανών των κομμάτων και των υποψηφίων σε βουλευτικές εκλογές ή εκλογές οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.) (29 παρ. 2 Σ.: «εγγυήσεις διαφάνειας») και της διαχείρισης πόρων των Ο.Τ.Α. (102 παρ. 5 Σ.: «με ταυτόχρονη διασφάλιση της διαφάνειας»).

Σε ό,τι αφορά τη συνταγματική προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού, μέχρι στιγμής η μετάλλαξη της φύσης της εντοπίζεται μόνο σε προτάσεις συνταγματικής αναθεώρησης και σε ερμηνευτικές προσεγγίσεις του ισχύοντος Συντάγματος.

Απ' τη μια, παραδειγματική σημασία έχουν οι «Θέσεις

του Σ.Ε.Β. για τον εκσυγχρονισμό του Συντάγματος», στις οποίες διαβάσει κανείς ότι πρέπει να απαλειφθούν οι διατάξεις του άρθρου 106 Σ. περί κρατικού «προγραμματισμού» της οικονομίας και «εξαγοράς επιχειρήσεων ή αναγκαστικής συμμετοχής του Κράτους σε αυτές» και να συμπεριληφθούν στο εθνικό Σύνταγμα διατάξεις ανάλογες με εκείνη του άρθρου I-3 της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης, το οποίο ορίζει, μεταξύ άλλων, ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση εργάζεται με γνώμονα την «άκρως ανταγωνιστική κοινωνική οικονομία της αγοράς». Συναφώς, από μέλη της ίδιας της Κυβέρνησης υποστηρίζεται ότι η ύπαρξη των διατάξεων του άρθρου 106 παρ. 3 Σ. αποθαρρύνουν τις επενδύσεις αλλοδαπών επιχειρήσεων στη χώρα μας¹⁹.

Απ' την άλλη, όχι μόνο στην επιστήμη αλλά και

ως προς την επανεξαγωγή κεφαλαίων εξωτερικού, μπορεί να ρυθμίζονται με νόμο τα σχετικά με την εξαγορά επιχειρήσεων ή την αναγκαστική συμμετοχή σ' αυτές του Κράτους ή άλλων δημοσίων φορέων, εφόσον οι επιχειρήσεις αυτές έχουν χαρακτήρα μονοπωλίου ή ζωτική σημασία για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, ή έχουν ως κύριο σκοπό την παροχή υπηρεσιών στο κοινωνικό σύνολο».

(13) Βλ. *Κ. Χρυσόγονου*, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, ό.π., 194, ο οποίος επισημαίνει ότι η αναγωγή ορισμένης επιχειρηματικής δραστηριότητας σε κρατικό μονοπώλιο πρέπει να προβλέπεται ρητά στην οικεία διάταξη, διαφορετικά η τελευταία έχει την έννοια, ενόψει του άρθρου 5 παρ. 1 Σ., ότι δεν απαγορεύει την παράλληλη ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα στο ίδιο αντικείμενο.

(14) Βλ. ΣτΕ 308/1998, ΝοΒ 1999, 343, σχετικά με τη διατήρηση του αποκλειστικού δικαιώματος του Ο.Σ.Ε. να οργανώσει, να ασκεί και να εκμεταλλεύεται τις διεθνείς λεωφορειακές γραμμές.

(15) Γενικά, για τη διαφάνεια, βλ., αντί άλλων, *Απ. Γέροντα*, *Δημοσιονομικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2005, 245, με αναλύσεις του ιδεολογικοπολιτικού ρόλου της έννοιας της διαφάνειας και πρόσφατες παραπομπές στη βιβλιογραφία, του ιδίου, *Δημόσιο Οικονομικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2002, 505 επ., *Ε. Τροβά*, *Εξουσίες & Διαφάνεια*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2005. Βλ., επίσης, *J. Chevallier*, *Le mythe de la transparence administrative*, in *Information et transparence administratives*, Centre Universitaire des Recherches Administratives et Politiques de Picardie (C.U.R.A.P.P.), P.U.F., 1988, 239 επ..

(16) Βλ. *Δ. Τάτσου*, *Συνταγματικό Δίκαιο*, Β' έκδ., Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1993, 67. *Ι. Σαρμά*, *Η συνταγματική και διοικητική νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1990, με αναφορά στην απόφαση ΣτΕ 2386/1970, *Ν. Κ. Αλιβιζάτου*, *Σύνταγμα και διαπλοκή - Συμβολή στην ερμηνεία της (νέας) παρ. 9 του άρθρου 14Σ*, ΔίΜΜΕ (1) 2004, 16 επ., ιδίως 20 - 21.

(17) Αναφορικά με την αρχή της φανερότητας της Διοίκησης, βλ. και ΣτΕ 602/03 (σκέψη 5), 3173/2004 (σκέψη 5), *Ηλ. Γλυκοφρύδη*, *Η συνταγματική αρχή της φανερότητας δράσεως των οργάνων του κράτους*, ΕΔΔΔΔ 1959, σ. 378 επ., *Χ. Μουκίου*, *Η «Σιωπή» της Διοίκησης, προς ένα de lege ferenda διοικητικό δίκαιο...*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2005, 92 επ..

(18) Βλ. *Εν. Βενιζέλου*, *Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εφαρμογή της αναθεώρησης του 2001*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2002, 119 επ..

(19) Βλ. τις δηλώσεις του Υπουργού Οικονομίας σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ της Κυριακής» (17.12.2006, Α04): «Λόγω της εποχής κατά την οποία δημιουργήθηκε το Σύνταγμα δίνει, κατά τη γνώμη μου, υπερβολική έμφαση σε διαδικασίες κρατικοποίησης. Πώς μπορεί, δηλαδή, το κράτος να κρατικοποιεί επιχειρήσεις. Αυτή η διάταξη θα πρέπει να εκλείψει. Λειτουργεί αποτρεπτικά για όποιον σκέφτεται να επενδύσει στη

σε αποφάσεις των δικαστηρίων απαντάται ένας έντονος ερμηνευτικός επικαθορισμός του εθνικού Συντάγματος από κανόνες και αρχές της κοινοτικής έννομης τάξης, στο πλαίσιο της οποίας, αφενός, η προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού είναι πρωταρχικός σκοπός της δράσης των κοινοτικών οργάνων²⁰ και, αφετέρου, η ανάπτυξη του μέγιστου δυνατού ανταγωνισμού μπορεί να αναδειχθεί και σε υποχρέωση των κρατών-μελών²¹. Τούτος δε ο ερμηνευτικός επικαθορισμός συνίσταται πρωτίστως στην ερμηνεία του άρθρου 5 παρ. 1 Σ. υπό την έννοια ότι η εν λόγω συνταγματική διάταξη κατοχυρώνει την οικονομική ελευθερία ως ένα κλασικό ατομικό δικαίωμα, του οποίου η ακώλυτη άσκηση επιβάλλει στα κρατικά όργανα τη διασφάλιση του ελεύθερου ανταγωνισμού, και όχι ως ένα ιδιαίτερο δικαίωμα, του οποίου η έκταση προκαθορίζεται από τον κρατικό προγραμματισμό της εθνικής οικονομίας, κατά το άρθρο 106 παρ. 2 Σ.²² Η εν λόγω ερμηνεία, η οποία περισσότερο ή λιγότερο φανερά στηρίζεται στη ντετερμινιστική αντίληψη της πλήρους και σε όλους τους τομείς τελικής επικράτησης της κοινοτικής έναντι της εθνικής έννομης τάξης, συνιστά πράγματι σιωπηρή συνταγματική αναθεώρηση στο μέτρο που εντοπίζεται ακόμη και σε πεδία στα οποία δεν τίθεται ζήτημα εφαρμογής και, ως εκ τούτου, τυπικής υπεροχής του κοινοτικού δικαίου έναντι εθνικών κανόνων δικαίου, νομοθετικών ή και συνταγματικών.

II. Οι θεσμικές συνέπειες της μετάλλαξης της προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού και της διαφάνειας σε σκοπούς της κρατικής δράσης

Η μετάλλαξη της προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού και της διαφάνειας από γενικές αρχές που οριοθετούν τον κρατικό παρεμβατισμό σε συνταγματικούς σκοπούς που προσδιορίζουν την κρατική δράση έχει πολλαπλές θεσμικές συνέπειες. Μεταξύ αυτών, η πλέον σημαντική είναι η αναίρεση του οικονομικού πλουραλισμού του εθνικού Συντάγματος ο οποίος προσφέρει την απαραίτητη ευελιξία που πρέπει να έχει η έννομη τάξη απέναντι στη ρευστή ευρωπαϊκή και παγκόσμια οικονομική συγκυρία.

Καταρχάς, η αναγωγή των παραπάνω εννόμων αγαθών σε συνταγματικά κατοχυρωμένους δημόσιους σκοπούς τα μετέτρεψε από εγγυήσεις δημοκρατικής διοικητικής δράσης και ακώλυτης άσκησης ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων σε πηγές περαιτέρω περιορισμών των δικαιωμάτων αυτών²³.

Σε ό,τι αφορά ειδικότερα τη διαφάνεια, πρέπει να σημειωθεί ότι, στη Χώρα μας, αυτό το έννομο αγαθό σταδιακά απέκτησε ένα ιδιαίτερο περιεχόμενο το οποίο συνδέεται με τον αγώνα κατά της λεγόμενης «διαπλοκής» μεταξύ οικονομικής και πολιτικής ζωής και, κατά τούτο, απέχει μακράν από την αντίληψη της διαφάνειας στο κοινοτικό δίκαιο²⁴. Συναφώς, το ιδιαίτερο αυτό περιεχόμενο, σε έναν πρώτο χρόνο, δικαιολόγησε τη νομοθετική θέσπιση ασυμβίβαστων ιδιοτήτων προς ορισμένες οικονομικές δραστηριότητες²⁵ και, σε ένα δεύτερο χρόνο, οδήγησε στη συνταγματική κατοχύρωση μιας υπερ-κρατικής αντίληψης της αγοράς των μέσων μαζικής ενημέρωσης με την αναθεώρηση του άρθρου 14 παρ. 9 Σ.. Όπως κατέδειξε η εξέλιξη της υπόθεσης του «βασικού μετόχου», η παραπάνω αντίληψη παραβιάζει διατάξεις του παράγωγου κοινοτικού δικαίου για τις δημόσιες συμβάσεις και του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου για τη διασφάλιση της ελεύθερης κυκλοφορίας²⁶. Δεν ήταν λοιπόν παράδοξο ότι, τελικώς, προκλήθηκαν τριβές μεταξύ της εθνικής και της κοινοτικής έννομης τάξης, οι οποίες οδήγησαν σε υπονόμηση του κύρους του ίδιου του εθνικού Συντάγματος.

Σε ό,τι αφορά την προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού, η θεσμική μετάλλαξη της σε συνταγματικό σκοπό της κρατικής δράσης οδηγεί σε μια ιεράρχηση των ήδη συνταγματικά κατοχυρωμένων δημοσίων σκοπών, η οποία προωθεί τη διεύρυνση της προστασίας δικαιωμάτων που συντονίζονται με την ανάπτυξη μιας ανταγωνιστικής οικονομίας της ελεύθερης αγοράς και τη συρρίκνωση της προστασίας δικαιωμάτων που δεν συντονίζονται πάντοτε με αυτήν²⁷. Δεν είναι τυχαίο ότι, στο

χώρα μας. Θα σκεφτεί: “Σε μια χώρα στην οποία το Σύνταγμα καθορίζει το πώς μπορεί να μου πάρουν τα λεφτά θα πάω εγώ να επενδύσω”. Νομίζω λοιπόν ότι με βάση το ότι έχουν αλλάξει τα δεδομένα θα πρέπει να φύγει αυτή η έμφαση από τις κρατικοποιήσεις, να δοθεί έμφαση στην ανταγωνιστική λειτουργία της οικονομίας και στην ελεύθερη ανάπτυξη ιδιωτικής οικονομικής πρωτοβουλίας, πάντα στο πλαίσιο κανόνων και ανταγωνισμού και σεβασμού».

(20) Βλ. το άρθρο 3 παρ. 1 στ. ζ' ΣυνθΕΚ, *Εν. Προβεδούρου*, εις Σκουρή, *Ερμηνεία Συνθηκών*, ά. 3 ΕΚ, αρ. περ. 17 επ., *Κ. Γιαννακόπουλο*, *Η προστασία...*, ό.π., αρ. 45 επ..

(21) Βλ., από το δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων, ΔΕΚ, 9.2.2006, C-228/04 και C-226/04, *La Cascina και Zilch*, ΣτΕ 3670/2006 (σκέψη 27).

(22) Βλ., αντί άλλων, ΣτΕ Δ' 2194/2006, *ΕφημΔΔ* 5/2006, 575.

(23) Για τον περιορισμό των συνταγματικών δικαιωμάτων μέσω της επίκλησης διαφόρων συνταγματικών σκοπών, βλ. *P. de Montalivet*, ό.π., 17 επ. και 399, με περαιτέρω παραπομπές.

(24) Πρβλ. *Ε. Τροβά*, *Εξουσίες & Διαφάνεια*, ό.π., 33 επ..

(25) Βλ., σχετικά, την παρ. 11 του άρθρου 1 του ν. 2328/1995, ΣτΕ Δ' 1882/2003.

(26) Βλ. και την πρόσφατη απόφαση ΣτΕ Ολ. 3670/2006 (σκέψεις 20 επ.).

(27) Συναφώς, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η προστασία του περιβάλλοντος και η κοινωνική πολιτική φαίνεται να μεταφέρονται από το πεδίο της κρατικής δράσης στο πεδίο της εθελοντικής ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

πλαίσιο της εν λόγω θεσμικής μετάλλαξης, η προστασία του περιβάλλοντος, το οποίο υπερτονίζεται στο κοινοτικό και το εθνικό δίκαιο ως εξόχως «ευαίσθητο» έννομο αγαθό, γίνεται το επίκεντρο της βιώσιμης ανάπτυξης και μετατρέπεται σε έναν δημόσιο «υπερ-σκοπό», ο οποίος αφομοιώνει άλλους συνταγματικούς σκοπούς, όπως την προστασία της εργασίας²⁸.

Εξάλλου, η αναγωγή της προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού και της διαφάνειας σε κρατικούς σκοπούς μεταλλάσσει οντολογικά το ίδιο το Κράτος όχι τόσο διότι προωθεί την απελευθέρωση των αγορών και την ιδιωτικοποίηση δημοσίων φορέων όσο διότι αναθέτει τον έλεγχο της επίτευξης των παραπάνω σκοπών σε ανεξάρτητες αρχές. Όποια και αν είναι η τεχνοκρατική νομιμοποίηση αυτών των αρχών, οι οποίες συχνά επιβάλλονται ευθέως από το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο²⁹, η ύπαρξή τους δεν παύει να συνιστά μορφή κρίσης του δημοκρατικού και κοινοβουλευτικού πολιτεύματος³⁰. Σε κάθε περίπτωση, οι αρχές αυτές οδηγούν σε μια αποσύνθεση της κρατικής οντότητας πρωτίστως διότι, καίτοι δεν υπάγονται σε ουσιώδη κρατικό έλεγχο, η δράσή τους καταλογίζεται στο Κράτος, το οποίο βρίσκεται υπόλογο ευθυνών έναντι ιδιωτών και διεθνών ή κοινοτικών οργάνων, δίχως να μπορεί να αντιδράσει αποτελεσματικά.

Τέλος, τόσο η προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού όσο και η διαφάνεια συνιστούν λειτουργικές έννοιες, των οποίων το περιεχόμενο και οι θεσμικές συνέπειες είναι μεταβλητά³¹. Άλλωστε, ο ίδιος ο ελεύθερος ανταγωνισμός άλλοτε επιβάλλει τη διαφάνεια στις οικονομικές σχέσεις, προκειμένου η αγορά να παραμένει ανοικτή, και άλλοτε απαιτεί ένα βαθμό αδιαφάνειας ώστε να διασφαλίζεται η αυτόνομη δράση των ανταγωνιστών³². Κατά τούτο, η επίκληση των εν λόγω αγαθών ως συνταγματικά κατοχυρωμένων δημοσίων σκοπών μπορεί να δικαιολογήσει αντίθετες κρατικές πολιτικές και να οδηγήσει σε αντιφατικά αποτελέσματα. Για παράδειγμα, η επιδίωξη της διαφάνειας μέσω της εφαρμογής των διατάξεων του άρθρου 14 παρ. 9 του Συντάγματος 1975/1986/2001 κατέστησε μια ανεξάρτητη αρχή, το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης, ρυθμιστή της οικείας αγοράς των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Καθώς η δράση της εν λόγω αρχής διαχέει τη σχετική πολιτική ευθύνη, ο δε κοινοβουλευτικός έλεγχός της είναι περιορισμένος, η συνταγματική επιδίωξη της διαφάνειας στον τομέα των μέσων μαζικής ενημέρωσης τελικώς μάλλον οδήγησε στην αναπαραγωγή της -πολιτικής τουλάχιστον- αδιαφάνειας της

κρατικής δράσης. Εξάλλου, το κύμα απελευθέρωσης των αγορών την οποία επιβάλλει η αναγωγή του ελεύθερου ανταγωνισμού σε κρατικό σκοπό, φαίνεται να οδηγεί όχι σε απορρύθμιση των σχετικών τομέων οικονομικής δραστηριότητας και συρρίκνωση του Κράτους αλλά σε αναρρύθμιση των εν λόγω τομέων³³ και εντατικοποίηση ενός πολυσχιδούς κρατικού παρεμβατισμού ο οποίος στοχεύει στο άνοιγμα και στη ρύθμιση των νέων αγορών. Σε τελική ανάλυση, η διαφάνεια και η προστασία του ελεύθερου ανταγωνισμού καθίστανται ιδεολογήματα, δηλαδή προτάγματα που δελεάζουν και χειραγωγούν συμπεριφορές για να δικαιολογήσουν ένα νέο κύμα δήθεν

Ειδικότερα, στο πλαίσιο της στρατηγικής της Λισσαβόνας, γίνεται πλέον επίκληση της λεγόμενης εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, δηλαδή της οικειοθελούς ενσωμάτωσης περιβαλλοντικών και κοινωνικών ανησυχιών στις ιδιωτικές επιχειρηματικές δραστηριότητες. Βλ. το Πράσινο Βιβλίο για την προώθηση ενός ευρωπαϊκού πλαισίου για την εταιρική κοινωνική ευθύνη, COM (2001) 366 τελικό.

(28) Βλ. *Κ. Γιαννακόπουλου*, Η αντισυνταγματικότητα των «αδειών σκοπιμότητας» ή το τέλος του οικονομικού πλουραλισμού του Συντάγματος 1975/1986/2001; Σχόλιο στην απόφαση ΣτΕ 2194/2006, ΕφημΔΔ 5/2006, 575 επ., ιδίως 581.

Ας σημειωθεί ότι, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ακόμη και στο πλαίσιο της επανεστίασης της στρατηγικής της Λισσαβόνας, θεωρείται ότι η προώθηση της ανάπτυξης και η δημιουργία θέσεων εργασίας είναι απαραίτητες για την αποδέσμευση των πόρων που απαιτούνται για να ικανοποιηθούν οι οικονομικές και κοινωνικές φιλοδοξίες της Ένωσης και ότι αποτελούν σημαντικούς παράγοντες για την επίτευξη των περιβαλλοντικών στόχων της Ένωσης. Βλ., σχετικά, την Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο «Κοινές δράσεις για την ανάπτυξη και την απασχόληση: το κοινοτικό πρόγραμμα της Λισσαβόνας», Βρυξέλλες, 20.7.2006, COM (2005) 330 τελικό.

(29) Βλ., για παράδειγμα, το άρθρο 23 παρ. 1 της κοινοτικής οδηγίας 2003/54/ΕΚ σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας. Πρβλ. *Μ.-Θ. Μαρίνου*, Η νέα Οδηγία Επιτάχυνσης 2003/54 για την πλήρη απελευθέρωση των εθνικών αγορών ενέργειας, *Ενέργεια & Δίκαιο* 2004, 17 επ., ιδίως 22 επ..

(30) Βλ., αντί άλλων, *Ν. Κουλούρη*, Οι «ανεξάρτητες διοικητικές αρχές»: Τα αλλοδαπά πρότυπα και τα ημεδαπά κακέκτυπα, *Δικη* 1993, 1140 επ., του ίδιου, Οι περιπέτειες του «Ε.Σ.Ρ.» και της «Ε.Ε.Τ.Τ.»: Το λυκόφως των ελληνικών ανεξάρτητων Αρχών, *ΕΔΔΔ* 1996, 96 επ., *Ι. Καμπαϊδου*, Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών και οι Ανεξάρτητες Διοικητικές Αρχές, *ΤοΣ* 1999, 543 επ., *Γ. Κατρούγκαλο*, Κράτος και Διοίκηση στη «Μεταμοντέρνα Κατάσταση», in Σύμμεικτα *Ε. Σπηλιωτόπουλου*, 2000, 185 επ., *Τ. Βιδάλη*, Τυπική ή ουσιαστική διάκριση των λειτουργιών; Το μέγλο των ανεξάρτητων αρχών στο πολίτευμα, *ΤοΣ* 2003, 783 επ., *Ευ. Βενιζέλου*, Οι ανεξάρτητες αρχές μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001, *ΔτΑ* 22/2004, 361 επ., με περαιτέρω αναφορές. Για το ζήτημα της «ανεξαρτησίας» των ρυθμιστικών αρχών στο πλαίσιο της απελευθέρωσης επί μέρους αγορών, βλ. *G. Dellis*, *Droit de la Régulation, service public et intégration régionale: le cas de la Grèce*, in *E. Markou et F. Moderne (sous la direction)*, *Droit de la régulation, service public et intégration régionale*, Tome 2, *Expériences européennes*, Editions L'Harmattan, Logiques Juridiques, 2005, 307 επ., ιδίως 338 επ..

(31) Βλ. *J. Chevallier*, ό.π., *Κ. Γιαννακόπουλου*, Η αδιαφάνεια που απαιτεί ο αποτελεσματικός ανταγωνισμός στο κοινοτικό δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων, *Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα*, Αθήνα-Κομοτηνή, 2003, αρ. 21 επ. και αρ. 24 επ..

(32) *Ibidem*.

(33) Βλ. *J.-Y. Chérot*, *Droit public économique*, Editions ECONOMICA, 2002, 557 επ..

«ουδέτερου», δηλαδή εγγυητικού ή ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού, ο οποίος προωθεί τις πλέον αντιφατικές οικονομικές πολιτικές, συνήθως σε βάρος της προστασίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

Ο οικονομικός πλουραλισμός και ο συναφής ανοικτός χαρακτήρας του Συντάγματος 1975/1986 αποτελεί σπουδαίο θεσμικό εφόδιο, το οποίο προσφέρει την ευελιξία που πρέπει να έχει η εθνική έννομη τάξη απέναντι σε μια ευρωπαϊκή και παγκόσμια οικονομική συγκυρία, στην οποία αναμφίβολα κυριαρχούν οι μηχανισμοί της ελεύθερης αγοράς, πλην όμως υπάρχει έντονη ρευστότητα, ενώ η νομική υπερπροστασία του περιβάλλοντος μεταλλάσσεται σε πεδίο αναμέτρησης ισχυρών οικονομικών συμφερόντων και η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών διαρκώς απομειώνεται. Άλλωστε, αυτός ο πλουραλισμός ενυπάρχει στη συναίρεση του ελεύθερου ανταγωνισμού με την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος, η οποία χαρακτηρίζει τόσο την ελληνική συνταγματική τάξη όσο και το ίδιο το κοινοτικό δίκαιο, το οποίο τελικώς αναγνωρίζει τη δυνατότητα των κρατών-μελών να επιβάλουν υποχρεώσεις δημόσιας υπηρεσίας σε επιχειρήσεις που πλέον δρουν σε καθεστώς απελευθερωμένης αγοράς³⁴. Ωστόσο, ο παραπάνω οικονομικός πλουραλισμός κινδυνεύει να αναιρεθεί χωρίς σοβαρό λόγο από την «εκουγχρονιστική» τάση την οποία κάθε τόσο εκδηλώνει στη χώρα μας η συγκυριακά κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία -άλλοτε υπέρμετρα κρατιστική, άλλοτε υπέρμετρα φιλελεύθερη- που επιδιώκει να αποτυπώσει όχι μόνο στη νομοθεσία αλλά και στο ίδιο το Σύνταγμα την όποια κυριαρχία της³⁵. Εκδήλωση της παραπάνω τάσης συνιστά ο αναθεωρητικός ακτιβισμός της τελευταίας δεκαετίας που προωθεί τη θεσμική μετάλλαξη της προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού και της διαφάνειας από γενικές αρχές που οριοθετούν τον κρατικό παρεμβατισμό σε συνταγματικά κατοχυρωμένους κρατικούς σκοπούς.

* * *

Η ανάλυση του αναθεωρητικού ακτιβισμού της τελευταίας δεκαετίας ως προς τα ζητήματα της προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού και της διαφάνειας καταδεικνύει πράγματι ότι εκείνο που χρειάζεται πριν απ' όλα δεν είναι ο αναθεωρητικός οίστρος που παρατηρείται σήμερα αλλά μια συνταγματική αυτοσυνειδησία³⁶. Τούτη η αυτοσυνειδησία, εφόσον είναι ειλικρινής, επιβάλλει την αφομοίωση, την ερμηνευτική αξιοποίηση και εν τέλει το σεβασμό του οικονομικού πλουραλισμού του Συντάγματος 1975/1986, ο οποίος για τη χώρα μας αποτελεί στοιχείο συμφυές με

εκείνο που, πριν από λίγες μέρες, εύστοχα το γαλλικό Συνταγματικό Συμβούλιο αποκάλυψε «συνταγματική ταυτότητα» (*identité constitutionnelle*) ενός Κράτους³⁷. Η αναγνώριση της ανάγκης συνειδητοποίησης και σεβασμού της «συνταγματικής ταυτότητας» της Ελλάδας δεν αποτελεί εκδήλωση συνταγματικού εθνικισμού ή επαρχιωτισμού, ούτε στοχεύει στην αποφυγή τήρησης των δεσμεύσεων -ακόμη και του αναθεωρητικού νομοθέτη- που πηγάζουν από την ηθελημένη αποδοχή του κοινοτικού κεκτημένου. Η αναγνώριση και ο σεβασμός της «συνταγματικής ταυτότητας» της χώρας, την οποία φαίνεται να αποδέχεται και η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση³⁸, αποτελεί εκδήλωση συνταγματικής αυτοεκτίμησης. Παλαιότερα, οι μακροχρόνιες περιόδους θεσμικών κρίσεων ίσως να μην ευνόησαν την ανάπτυξη μιας τέτοιας αυτοεκτίμησης. Σήμερα όμως, την επιβάλλουν πλέον οι στέρειοι δημοκρατικοί θεσμοί της Πολιτείας μας. Άλλωστε, μόνον η συνταγματική αυτοεκτίμηση μπορεί να μας βοηθήσει να διαπραγματευτούμε με αξιοπρέπεια και όραμα τη θέση μας στο ευρωπαϊκό και διεθνές νομικοπολιτικό γίγνεσθαι.

(34) Βλ., αναλυτικά, Κ. Γιαννακόπουλο, Η προστασία..., αρ. 62 επ..

(35) Συναφώς, δεν μπορεί να θεωρηθεί βάσιμος ο προβαλλόμενος κίνδυνος μείωσης των επενδύσεων αλλοδαπών επιχειρήσεων στη χώρα μας λόγω της ύπαρξης των διατάξεων του άρθρου 106 παρ. 3 Σ. αναφορικά με τη δυνατότητα εξαγοράς επιχειρήσεων ή αναγκαστικής συμμετοχής του Κράτους. Αφενός, οι όποιες επενδύσεις μάλλον αποθαρρύνονται από την έλλειψη οργάνωσης, τη γραφειοκρατία, και τις διαρκώς μεταβαλλόμενες και συχνά αντιφατικές νομοθετικές και διοικητικές πολιτικές. Αφετέρου, διατάξεις ανάλογες με το άρθρο 106 παρ. 3 Σ. απαντούν στο άρθρο 43 του ιταλικού Συντάγματος, στο άρθρο 128-2 του ισπανικού Συντάγματος και στο ένατο εδάφιο του Προοιμίου του γαλλικού Συντάγματος 1946 (βλ., αντί άλλων, J.-Y. Chérot, *ό.π.*, 59 επ.). Στην τελευταία περίπτωση, μάλιστα, προβλέπεται υποχρέωση εθνικοποίησης των εθνικών δημοσίων υπηρεσιών ή των εν τοις πράγμασι μονοπωλίων. Εντούτοις, οι παραπάνω διατάξεις εξακολουθούν να εντάσσονται στο πεδίο των κανόνων αναφοράς του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων (*bloc de constitutionnalité*) και συνυπάρχουν με τις υποχρεώσεις απελευθέρωσης της αγοράς που πηγάζουν από το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο (πρβλ. την απόφαση του Conseil constitutionnel, n° 2006-543 DC, της 30ης Νοεμβρίου 2006, η οποία δημοσιεύεται στο παρόν τεύχος, παραπάνω, 747), δίχως να υπάρχει σοβαρή προοπτική αναθεώρησής τους και δίχως να υποστηρίζεται ότι εμποδίζουν τις επενδύσεις αλλοδαπών επιχειρήσεων. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι, στις μέρες μας, η σημασία των εν λόγω συνταγματικών διατάξεων δεν έγκειται τόσο στη θεμελίωση ενός προγράμματος εθνικοποιήσεων όσο στον έλεγχο και στην οριοθέτηση των συχνών προγραμμάτων ιδιωτικοποίησης δημοσίων φορέων (βλ. J.-Y. Chérot, *ό.π.*, 62).

(36) Πρβλ. *Εν. Βενζέλο*, in «Διάλογοι», Προς μια νέα συνταγματική αναθεώρηση, ΕφημΔΔ «Διάλογοι» 2/2006, 140.

(37) Βλ. την προμνησθείσα απόφαση n° 2006-543 DC της 30ης Νοεμβρίου 2006 (σκέψη 6). Βλ. το σχόλιο του Γενικού Γραμματέα του γαλλικού Συνταγματικού Συμβουλίου στην επίσημη ιστοσελίδα του τελευταίου [www.conseil-constitutionnel.fr], καθώς και το σχόλιο της Στ. Θάνου στο παρόν τεύχος, παραπάνω, 750 επ..

(38) Βλ. το άρθρο I-5 παρ. 1 της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης, σύμφωνα με το οποίο «Η Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον του Συντάγματος καθώς και την εθνική τους ταυτότητα που είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή (...).